

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПІДГОТОВКИ МАГІСТРІВ В УНІВЕРСИТЕТАХ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ЧВЕРТІ ХІХ СТОЛІТТЯ

А Аналізується процедура здобуття ступеня магістра у вищих навчальних закладах України другої чверті ХІХ ст.; подається огляд нормативно-правових документів, що регулювали питання здобуття магістерського ступеня (Статут університету ім. Св. Володимира (1833 р.), Статут Імператорських Російських університетів (1835 р.); «Положення про випробування на вчені ступені у вигляді досвіду на три роки» (1837 р.) та «Положення про випробування на вчені ступені» 1844 р.). На основі узагальнення та систематизації чинних нормативно-правових документів визначені основні вимоги, що висувалися до здобувачів магістерського ступеня у другій чверті ХІХ століття.

Ключові слова: магістерський ступінь, нормативно-правовий документ, випробування, підготовка, університети України.

Алла Цапко. Нормативно-правовое регулирование подготовки магистров в университетах Украины второй четверти XIX века.

А Анализируется процедура получения степени магистра в высших учебных заведениях Украины второй четверти XIX в.; подаётся обзор нормативно-правовых документов, которые регулировали вопрос получения магистерской степени (Устав университета им. Св. Владимира (1833 г.), Устав Императорских Русских университетов (1835 г.); «Положение об испытании на учёные степени в виде опыта на три года» (1837 г.) та «Положение об испытании на учёные степени» (1844 г.). На основе обобщения и систематизации действующих нормативно-правовых документов определены основные требования, которые предъявлялись к соискателям магистерской степени во второй четверти XIX века.

Ключевые слова: магистерская степень, нормативно-правовой документ, испытание, подготовка, университеты Украины.

Alla Tsapko. Normative and legislative regulations of masters' training in Ukrainian universities of these condquarter of then ineteenth century.

А Article analyzes the procedure of receiving a Master's degree in Ukrainian high educational establishments of the second quarter of the nineteenth century; it is submitted the review of normative and legislative documents regulating the receiving of a Master's degree such as «Statute of St. Volodymyr university» (dated 1833), «Statute of Russian Imperial universities» (dated 1835), «Regulations of academic degrees' probation in the form of experience for three years» (dated 1837 and 1844). Based on the generalization and systematization of the proper normative and legislative documents, it is defined the main demands making to the receivers of a Master's degree in the second quarter of the nineteenth century.

Key words: master's degree, normative and legislative documents, examination, training, universities in Ukraine.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими практичними завданнями. Модернізація вищої освіти в Україні значною мірою визначається змінами, пов'язаними із приєднанням до Болонського процесу. З упродовження двоступеневої системи вищої освіти, яка передбачає підготовку фахівців за освітньо-кваліфікаційними рівнями «бакалавр» і «магістр», постала низка питань, що пов'язані з формуванням змісту фундаментальної та професійної підготовки у національній вищій школі. Спрямованість на створення єдиного європейського простору вищої освіти поживає інтерес вітчизняних учених до досвіду європейських країн, зокрема, щодо підготовки здобувачів магістерського ступеня.

Водночас, для України як учасниці Болонського процесу надзвичайно важливо не лише забезпечити реалізацію постулатів Болонської конвенції, але й зберегти національні освітні традиції. Це має свою об'єктивну основу, адже науковці ще недостатньо вивчили й оцінили вітчизняний досвід у підготовці магістрів, його потенційну ефективність і можливість використання у сучасній практиці.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням питань магістерської підготовки на різних історичних етапах розвитку вітчизняної вищої шко-

ли займалося багато вчених. Зокрема, це питання знайшло часткове висвітлення у наукових доробках: Л. Бортника – у контексті аналізу історії університетських статутів; О. Доніна – з огляду на висвітлення університетських реформ другої половини ХІХ ст.; Л. Зеленської – у контексті характеристики діяльності вчених рад університетів України ХІХ ст.; А. Іванова – з огляду на розроблення питання присудження наукових ступенів у вищих навчальних закладах Російської імперії; О. Кірдіана, І. Половко – у процесі аналізу нормативно-правових актів, які регулювали діяльність закладів освіти ХІХ ст.; О. Мартиненко, О. Микитюка – у контексті аналізу питань організації науково-дослідної роботи.

Проте проаналізована історіографія питання лише частково висвітлює визначену проблему. Вважаємо, що вивчення провідних засад професійної підготовки здобувачів магістерського ступеня визначеного історичного періоду дозволить заповнити існуючі прогалини в історично-педагогічному знанні.

Мета статті – на основі аналізу нормативних документів із питань вищої освіти охарактеризувати особливості підготовки здобувачів магістерського ступеня у вітчизняних університетах другої чверті ХІХ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Офіційне присудження магістерського ступеня у вищих навчальних закладах Російської імперії, до складу якої входили й українські землі, сягає початку XIX ст. Указом імператора Олександра I від 24 січня 1803 р. «Про устрій училищ» запроваджувалося присудження вчених ступенів за участю російських державних органів управління.

Конкретно питання підготовки магістрів в університетах України першої чверті XIX ст. регламентувалися такими документами: «Попередніми правилами народної освіти» (1803 р.), Статутом Харківського університету 1804 року та «Положенням про випробування на вчені ступені» (1819 р.).

Наголосимо, що структурні складові наукової атестації, сформульовані у першій половині XIX ст., залишалися сталими та включали три основні вимоги: іспити на вчені ступені, дисертаційне дослідження та публічний диспут.

Утім, друга чверть XIX ст. презентувала низку нормативно-правових документів, що стосувалися сфери вищої освіти й вносили деякі зміни в усталену систему наукової атестації кадрів. 25 грудня 1833 р. імператор Микола I затвердив проект статуту університету Св. Володимира в Києві. Відповідно до розділу VIII за вченими радами закріплювалося право присудження лише трьох наукових ступенів: кандидат, магістр і доктор, а не чотирьох, як визначалося у «Положенні про випробування на вчені ступені» (1819 р.).

На підставі положень статуту університету Св. Володимира (1833 р.) зазнала деяких змін і процедура присудження наукових ступенів. Зокрема, під час проведення іспитів на здобуття ступеня магістра вимагалась присутність двох або трьох професорів споріднених факультетів, які призначалися вченою радою в якості депутатів. Через рік після затвердження в кандидатському ступені, дозволялося складати випробування на ступінь магістра [10, с. 678].

Відтепер екзамени для проведення випробувань на здобуття наукового ступеня магістра мали керуватися спеціально укладеною Міністерством народної освіти таблицею, яка надавала перелік предметів, що виносилися на іспит. Наприклад, таблиця випробувань на ступінь магістра філософського відділення включала в якості головного предмета філософію з її історією й літературою, допоміжні – грецьку й римську словесність та їхню історію. Здобувачі, котрим було відмовлено у присудженні магістерського ступеня, допускалися до повторних іспитів не раніше, ніж через півроку [8, с. 143, 156–158].

В аспекті досліджуваної проблеми заслуговує на увагу й Статут Імператорських Російських університетів, який набув чинності 26 липня 1835 р. [5]. Одним із ініціаторів його прийняття став граф С. Уваров, який на той час очолював Міністерство народної освіти. Реформа університетів 1835 р., за словами С. С. Уварова, переслідувала дві цілі: «Во-первых, возвыситъ университетское учение до рациональной формы... доступной лишь труда долговременному и постоянному, воздвигнуть благоразумную прегра-

ду преждевременному поступлению на службу молодёжи еще незрелой; во-вторых, привлечь в университеты детей высшего класса в Империи и положить конец превратному домашнему воспитанию их иностранцами; уменьшитъ господство страсти по иноземному образованию, блестящему по наружности, но чуждому основательности и истинной учёности...» [7, с. 244–245].

Зважаючи на це, у Загальному статуті імператорських російських університетів закріплювалося положення про те, що чиновники, які перебували на службі з відома свого керівництва і з дозволу «попечителя», могли відвідувати університетські лекції і отримувати вчені звання на загальних засадах [5]. Проте порядок отримання вчених ступенів і регламентовані терміни зберігалися. Зокрема, кандидати через рік після отримання цього ступеня допускалися до випробування на магістерський ступінь.

Зауважимо, що статті нового Статуту (1835 р.) не поширювалися на університет Св. Володимира в Києві, який мав керуватися «предназначенным для него на время проектом».

Детальніший виклад вимог до здобувачів ступеня магістра та проведення наукової атестації в період дії статуту 1835 року знайшли відображення в «Положенні про випробування на вчені ступені у вигляді досвіду на три роки» (1837 р.).

Згідно з «Положенням...» 1837 р., кожному ступеню відповідав певний чин у державній службі. Однак прийняті документи дещо відрізнялися процедурою атестації кадрів вищої кваліфікації.

Підкреслимо, що характерною особливістю «Положення...» (1837 р.) стало введення вимоги про дотримання послідовності в набутті наукових ступенів. Так, не маючи ступеня кандидата, здобувач не допускався до випробувань на магістерський ступінь. Випробування проводилися лише з тих дисциплін, які викладалися на факультеті, «не беручи до уваги допоміжні науки інших факультетів». При цьому необхідним елементом випробувань визнавалися «історія та література кожної науки» [9, с. 1254].

У «Положенні...» (1837 р.) акцентувалася увага й на тому, що випробування на магістерський ступінь мали «здійснюватися суворо». Здобувач наукового ступеня «магістр» мав дати письмові відповіді з головних наук на два запитання. При цьому вимагалася ґрунтовне знання предметів «сопровождается не только сведениями о происхождении и изменении разных учений, но также исследованием и отчетливой оценкой всех переворотов в ходе оных, совершенное при том собственным, достаточно обдуманым и основательно соображенным воззрением» [9, с. 1255].

Завершальним етапом випробувань на здобуття магістерського ступеня визнавався публічний захист дисертації на «обрану претендентом і схвалену факультетом або відділенням тему» [9, с. 1255]. Із цього приводу М. Лобачевський зазначав: «Дисертація мала розглядатися як продовження іспитів і слугувати доказом тих широких знань здобувачів, що були окреслені у «Положенні...» (1837 р.)» [3, с. 46].

Зазначимо, що головна роль іспитів у проведенні наукової атестації та їхній ємний характер

значно стримували набуття магістерського ступеня. Наприклад, в університеті Св. Володимира впродовж 1834–1842 рр. магістерського ступеня було удостоєно лише 4 особи [2, с. 210].

Зважаючи на такий перебіг справ, учена рада університету Св. Володимира на засіданні 6 вересня 1839 р. розглянула питання про внесення змін до чинного «Положення...» (1837 р.), в основу яких було покладено вимогу спрощення усних і письмових іспитів. Проте Міністерство народної освіти, незважаючи на пропозиції вченої ради, постановою від 10 грудня 1840 року дію «Положення...» (1837 р.) у вигляді досліду на три роки, продовжило ще на два роки [4, с. 184].

29 вересня 1841 року на засіданні вченої ради університету Св. Володимира був заслуханий проект «чинних» правил, який розробила спеціальна комісія. Він мав на меті ліквідувати недоліки, що траплялися під час проведення іспитів на здобуття ступеня магістра. У зв'язку з цим, члени вченої ради наполягали на необхідності запровадження єдиних для всіх університетів Російської імперії детальних програм, які б визначали обсяг матеріалу для випробувань і укладалися б на підставі спеціальної таблиці «розрядів наук» для здобувачів магістерського ступеня.

Утім, як зазначають дослідники [1; 2; 3;], головна роль іспитів у проведенні наукової атестації та їхній ємний характер гальмували розвиток науки у вітчизняних університетах. Це спонукало Міністерство народної освіти шукати шляхи полегшення екзаменаційних вимог до здобувачів наукових ступенів, які знайшли часткове відображення в новому «Положенні про випробування на вчені ступені».

«Положення...», що набуло чинності 6 квітня 1844 р., також закріплювало право присуджувати три наукові ступені: кандидат, магістр і доктор, а також скорочувало термін їхнього здобуття. Окрім цього, назване «Положення...» (1844 р.) внесло деякі зміни до вимог, що ставилися до здобувачів магістерського ступеня. Зокрема, зменшувалася кількість допоміжних предметів, які виносилися на іспит для здобувачів магістерського ступеня. Спрощенню підлягав іспит із «головної науки», який тепер передбачав письмову відповідь лише на одне запитання. До того ж запроваджувалася вужча спеціалізація так званих «розрядів наук». Якщо згідно з «Положенням про випробування на вчені ступені» від 1819 та 1837 рр. їх було 14, то на 1844 р. – 22 [6].

Згідно з прийнятим «Положенням...» предмети, з яких проводили екзаменування пошукачів магістерського ступеня, були розділені на головні і так звані «другорядні», що перебували в тісному зв'язку з першими. Всі вони заносилися до таблиці: для ступеня магістра під заголовком А, Б і В.

Зазначимо, що «Положення...» (1844 р.) вимагало від пошукачів магістерського ступеня серйозних, глибоких і ґрунтовних знань предметів переважно історичного характеру.

Щодо випробувань на здобуття магістерського ступеня, то їх було рекомендовано проводити впродовж усього року, за винятком університет-

ських канікул і часу вступних, перевідних і підсумкових іспитів. Новим виявилось те, що при випробуванні на ступінь магістра мали бути присутніми всі професори відповідного факультету або відділення. Час проведення випробування на здобуття магістерського ступеня призначав декан факультету або відділення за погодженням із кандидатом. Усі випробування, окрім публічного захисту дисертацій, мали проходити в термін, не більш як у шість місяців і не менш, ніж у три засідання. Такі нововведення дещо активізували наукову роботу в університетах у цілому. Так, протягом 1844–1849 років в університеті Св. Володимира було присвоєно магістерський ступінь 16 особам [1, с. 464].

Висновки з даного дослідження. Отже, проведене дослідження дає підстави стверджувати, що питання підготовки магістрів в університетах України другої чверті XIX ст. регламентувалися такими нормативно-правовими документами: Статутом університету ім. Св. Володимира (1833 р.), Статутом імператорських російських університетів (1835 р.); «Положенням про випробування на вчені ступені у вигляді досвіду на три роки» (1837 р.) та «Положенням про випробування на вчені ступені» (1844 р.).

Аналізуючи надбання у сфері підготовки та атестації науково-педагогічних кадрів другої чверті XIX ст., треба підкреслити наступне: по-перше, встановлено уніфіковану систему вчених ступенів: «кандидат – магістр – доктор», а послідовністю їхнього присвоєння закладено фундамент правової норми наукової атестації; по-друге, збільшено кількість розрядів наук і встановлено межі їхньої спеціалізації, яка виступила проявом розвитку самих галузей наук і наочно підтверджувалася кожним «Положенням про випробування на вчені ступені»; по-третє, створено та відрегульовано складний механізм отримання магістерського ступеня.

Серед перспективної тематики подальшого науково-педагогічного дослідження проблеми в даному напрямку актуальним буде висвітлити позиції науково-педагогічної громадськості щодо переваг і недоліків здійснення підготовки здобувачів магістерського ступеня в університетах України XIX ст.

📖 Література

1. Владимирский-Буданов М. Ф. История Императорского университета Св. Владимира. Т. 1 / М. Ф. Владимирский-Буданов. – К.: Тип. ун-та Св. Владимира, 1884. – 674 с.
2. Зеленська Л. Д. Учена рада університету: історія, теорія, досвід: монографія / Л. Д. Зеленська; Харк. нац., пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. – Харків: ХНАДУ, 2011. – 480 с.
3. Иванов А.Е. Учёные степени в Российской империи: истоки и начала / А. Иванов // Alma mater. – 2000. – №1. – С. 43–47.
4. Об оставлении еще на два года действия Положения об испытаниях на учёные степени, 10 декабря 1840 г. // Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. – СПб., 1876. – Т. 2: (1840–1855). – С. 184.
5. Общий устав Императорских российских университетов 1835 г. – Харьков: Тип. ун-та, 1837. – 50 с.
6. Положение о производстве в учёные степени, 6 апреля 1844 г. // Сборник постановлений по Министерству Народного Просвещения. – СПб., 1876. – Т. 2: (1840–1855). С. 476–485.
7. Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения / С. В. Рождественский. – СПб., 1902. – 785 с.
8. Система научной подготовки и аттестации в университетах России и Западной Европы: исторический опыт (XIV–XX вв.): сб. науч. ст. – М., 1998. – 203 с.
9. С представлением проекта Положения об испытаниях на учёные степени 26 и 28 апреля 1837 г. // Сборник постановлений по Министерству Народного Просвещения. – СПб., 1875. – Т. 2: (1825–1839), отд. 1. – С. 1251–1256.
10. Устав Университета Св. Владимира 1833 г. // Сборник постановлений по Министерству Народного Просвещения. – СПб., 1875. – Т. 2., отд. 1: (1825–1839). – С. 670–684.